

Vajda Gábor hagyatékából (2000)

Szólamok és akarások

„Hogyan tovább a háború után?”

Az újvidéki értelmiségiek 1992-ben rendezni próbálják soraikat. Nagy szükségük van erre, hiszen három ütéstől látszik tartósnak a szellemi élet letargiája. Az első: a szerb nacionalizmus elhatalmasodása, a „szocializmus” idején szerzett nemzetiségi jogok leépülése, a magyarok egzisztenciális veszélyeztetettsége s ennek egyik jele, a művelődés területének további szűkülése. A második: a VMDK politikai szervezetének váratlanul nagy népszerűsége a magyarok között, s ezzel az addig, bel- és külföldön egyoldalú dicséretben részesített újvidéki központú kultúrának a bírálata, sőt esetenként a teljes elmarasztalása. A harmadik: az önállósodás mértékének a megtalálása, ill. azoknak a feladatoknak a kijelölése, amelyek a szerb állami érdekekhez való alkalmazkodás és a magyarság megváltozó helyzetének megfelelő művelődési szolgálat egyensúlyából fakadnának.

Végső soron tehát a délvidéki magyar tudományosság létkérdéseinek a boncolására vállalkozott Bosnyák István, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke, amikor 1992 őszétől 1993 nyaráig az intézménye által fölölelt művelődési-kutatási területek felelőseit kérve föl vitaindításra, párbeszédsorozatot kezdeményez. Az Újvidéken, Szabadkán és Zentán tartott harmincnál több előadás keretében s ennél sokkal több hozzászólásban kerültek terítékre az oktatás és nevelés különböző szintjeinek gondjai, az irodalmi élet, a folyóirat- és a könyvkiadás ügyköre, a tárgyi kultúra ápolása és a műemlékvédelem, a zene és a képzőművészet helyzete, a művelődés amatőr formái, a helytörténeti kutatások, a hungarológiai és komparatiztikai munkálatok, a népművészet problémái, a média lehetőségei, az értelmiség számának, körülményeinek és magatartásának megváltozása.

Az utóbb **Hogyan tovább a háború után?** címen (1993) kötet formájában is megjelentetett eszmecserék bevezetőjében Bosnyák Istvánnak előbb ezzel a reménykeltő mondatával találkozunk: „...egy újabb 1945-öt

idéz a történő történetünk óramutatója, amikor is nem annyira a színvonalasabb *folytatás*, de sokkal inkább az alapozó *újrakezdés* van – azaz lesz közvetlenül a mostani háború befejeztével napirenden a mi szellemi életünkben is.” (9. p.) (Kiemelés – V. G.) Nehogy azonban nekiszilajodott VMDK-sra ismerjenek a kollégái a folytatásban a Magyar Tanszéken, Bosnyák kijelenti, miszerint „újráfogalmazott értelmiségi célokkal, a régiéknél hatékonyabb eszközökkel és koncepciózusabb módszerekkel, súlyosabb emberi és kisebbségi tartalmakkal és elevenebb szellemi formákkal”, de mégiscsak azt kell kivívni, amit a hatvanas évektől már megteremtett a jugoszláviai magyar értelmiség.

A JMMT elnöke – biztos, ami biztos – még egy lépést tesz visszafelé, amikor néhány sorral lejjebb már nem az újrakezdésre fekteti a hangsúlyt, hanem a „továblépésre”, a „hogyan tovább”-ra, amelyről azonban – nehogy az engedtlenség gyanújába kerüljünk – „más vajdasági népekhez hasonlóan” csak akkor beszélhetünk majd, ha „elengedhetetlenül szükséges előfeltételként, újabb rajtalapként visszahódítottuk, újraépítettük, újjászerveztük magunknak azt, amit e meetinges-háborús-paranoiás fél évtizedben menthetetlenül elvesztettünk.” (10. p.) Bosnyák képtelen megérteni: nyolcvanas évek társadalmi-nemzeti alakulásának s ezért a magyar nemzetiség kulturális vívmányainak is következménye az a tehetatlenség, amely eluralkodott. Nem is értheti, mert a bevezetőjét az önkritikát nélkülöző csoport-narcizmus szelleme hatja át. Ennek föltűnő jeleként Bosnyák kétszer is kiemeli: a jugoszláviai magyar szellemi elit önhibáján kívül esett a távlattalanság szakadékába, amelyben a háború végének kivárása az egyetlen perspektíva.

Bosnyák ilyen alapon vállal tagságot a Panić-kormány kisebbségi törvény kidolgozásával megbízott munkacsoportjában. A meghozandó kisebbségi törvényt természetesen már a csírájában megsemmisítik a belgrádi parlamentben, úgyhogy a VMDK-féle autonómiatervvel való egyeztetés csak elvi lehetőségként merül föl. A Bosnyák által anyanyelvű kulturális tevékenységek újjászületési feltételeként említett gyökeres gazdasági-politikai-társadalmi változásokhoz csupán a meddő szobatudósi bezárkózottság föladásával, a VMDK-val összefogva, egyeztetett kisebbségi

föllépéssel lehetne hozzájárulni. Ennek azonban egzisztenciális akadályai vannak.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1992-ben elveszítette a jogi személyi státuszát. Papp György az említett szöveggyűjteményben becsületesen bevallja: »Nem tudjuk, mit is jelent majd a jövőben az, hogy mi csak javaslatokat tehetünk a minket érintő dolgokkal kapcsolatban a kutatásban és más területen, de a döntést nem mi hozzuk meg.« (121. p.) Már korábban az érdekközösség és a tudományos alap önkényétől függött a magyar tudományosság értékelése, pontozása. Ekkor még nyílt kérdés: vajon folyhatnak-e – s ha igen, milyen formában – a hungarológiai kutatások. Hogy mily nagy mértékben kiszolgáltatottak a Magyar Tanszék munkatársai, arra az a legbotrányosabb bizonyíték, hogy a Belgrádba való áttelepítésük lehetőségével is szembesülniük kell. Természetesen »csak« zsarolásról van szó, aminek meg is lesz az eredménye: a következőkben még apolitikusabbakká válnak az Intézet dolgozói s a vajdasági magyar kultúra ügyében időnként állást foglaló vezetőik rendszerint csupán a csoportjuk érdekét képviselik, azt a látszatot keltve, mintha a nemzetiségi kultúra egészének valós lehetőségeit tudatosítanák. Más szóval: az ő kiszolgáltatottságuknak, szorongatottságuknak megfelelő módon, tehát a valós szükségletektől függetlenül képzelik el és gyakorolják a tudomány művelését valamint az oktatást és a nevelést.

Pillanatnyi létérdekké vált tehát a féligazságok vagy egyenesen a hazugságok hangoztatása. A magyar lakosság tömeges kivándorlásával összefüggésben Bori Imre e találkozásokon kimondja: a vajdasági magyar oktatás negatívumainak a hangoztatásával lehetetlen visszafogni a tanulni óhajtó ifjúságot. Ő lényegében az eszmecserék során föltárt tényanyag kulcsfontosságú részének elhallgatása mellett van, amikor a tudományos kutatás akadályozottságáról, alacsony színvonaláról szóló tribünvitát is károsnak tartja. Ezzel kimondatlanul is Papp Györggyel polemizál, aki szerint a mérnökök, közgazdászok nagy többsége rosszul beszél magyarul, s a vajdasági magyar tudományos kutatás sem állja meg a helyét a magyarországi mellett.

Ekkor azonban még gyerekcipőben jár a délvidéki magyar tudományos önismeret. A JMMT tudomány- és művelődésszervező tevékenységével megalapozott mozgalma csak ritkán működhet kellő elmélyültséggel és alapossággal, hiszen a mindenütt domináló szerbek, ill. jugoszláv beállítottságú magyarok által felügyelt intézmények adatbázisai általában nem teljesek s különben sem egykönnyen hozzáférhetőek. A hatalmi érdekeknek ui. nem felel meg az önállósodó szellemű nemzetiségi kutatás. Különösen a történelmi vizsgálódás számít még mindig tabunak. Nem véletlen tehát, hogy a JMMT által rendezett vitaciklusban csupán érintőlegesen kerültek szóba a történelem fehér foltjai, az akkor időszerű kutatási témák.

Jellemző, hogy nem a JMMT, hanem a VMDK javasolja a szerb akadémikusoknak a magyarok elleni 1944-45-ös genocídium kutatását, és sürgeti a hivatalosan befejezettnek tartott ügykörnek az állami-jogi perújrafelvételét.

A délvidéki magyarság szociográfiai megismerését is az érdekvédelmi szervezet egyik aktivistája, Rehák László szorgalmazza, s a JMMT egyik tanácskozáson már be is számolhat az általa alapított Magyarságkutató Tudományos Társaság munkálatairól.

Újvidéktől Tóthfaluig

A kilencvenes évek közepe felé közeledve, az a tény, hogy a VMDK a mind keményebben hangoztatott céljainak valóra váltásával adós maradt, egy másik, értelmiségi körökben megalapozottabbnak látszó összefogást készít elő. Ezzel a néhány évig az óvatossága miatt háttérbe szorult újvidéki és szabadkai értelmiség mozgósítására, érdekegyeztetésére nyílik lehetőség. Bori Imre, a Híd fő- és felelős szerkesztője 1993 novemberében számos értelmiségihez intéz fölkérő levelet, mivel „a Híd szerkesztősége úgy látja, hogy megértek azok a gondolkodásbeli feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy józan, tárgyilagos fölmérés segítségével megkísérlik meghatározni a jugoszláviai magyarság jelenének s a szerzett tapasztalatok és fölmérések

nyomán jövőjének kérdéseit.” (H, 1994. 1-4. sz.) A fölkerő levélre a többi között szabadkaiak (Rehák László, Gubás Jenő) is reagálnak.

Ekkor már a „délvidéki Szárszó”, a tóthfalusi értelmiségi találkozó előkészületei is nagyban folynak. Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség elnöke az irányítójuk. Annál is inkább, mert a Délvidék legátfogóbb szerepű magyar művelődési egyesületének egyik fő célja a Tito-érában a saját népétől elidegenített értelmiségnek az eredeti hivatására való ébresztése, minden erkölcsi és szellemi erő mozgósítása a magyarság önszerveződése, önmegtartása érdekében. Újvidéken, majd Szabadkán ül össze a kezdeményező bizottság, hogy eldöntse: miről eshet majd szó Tóthfaluban. Többen szitokszónak tekintik az autonómia kifejezést, s nem kívánnak vele foglalkozni.

Nem csoda tehát, hogy az 1994 februárjában Tóthfaluban sorra kerülő értelmiségi tanácskozás bevezető előadását Bányai János tartja, miközben legfeljebb közvetve érinti a délvidéki magyarság jelenét és jövőjét, ellentétesen konkretizálva az értelmiség árulása bendai-babitsi fogalmát, mint ahogyan azt az adott helyzetben a magyarság és emberség érdekeit szolgálva kellene. Bányai cinikusan kijelenti: „senkinek sem adom fel a leckét és senkinek sem mondom fel a leckét, mert nem vagyok erkölcsös, magyarórát tartok és nem kínálok fel semmiféle megoldást.” (**Tóthfalusi kerekasztal**, 26. p.). Továbbá: „...nem hiszem, hogy van olyan eszme vagy (társadalmi) célkitűzés, ami mögé a kisebbségi közösség egyként felsorakozhatna.” (17. p.) Bányai hosszan és egyébként szépen, kellemesen beszél, a Szent József plébánia konviktusának szolgáltatása pedig kiváló. Nyilván ez utóbbin is múlik, hogy *A magyar kisebbségi értelmiség ma* elnevezésű tanácskozás résztvevői legalább részben hagyják magukat elbűvölni Bányainak az európai liberális gondolkodókra támaszkodó eszmefuttatásai, irodalmi hasonlatai által. Ezek a főleg demokratikus személyiségről szólnak, amely állítólag játékos, ironikus, szemben a prófétával, a harcossal. A komolyság és komolytalanság szembeállításával Bányai az utóbbira szavaz, a sztoicizmusban látva az elfogadható magatartást. Nem akar arra gondolni, miszerint az egyéni érdekeiket a közösséggel saját belátásukból, egzisztenciális kényszerűségből is

kénytelenek egyeztetni az emberek, s az általuk megválasztott vezetőik a cselekvésmódjukban segíthetnek nekik.

Ha a politikusok a tettek helyett a személyi ambícióikat helyezik előtérbe (amiként 1994 első hónapjainak szomorú eseményei tanúsítják), gyorsan veszítenek a népszerűségükből. A maga módján Bányai is ehhez igyekszik hozzájárulni. Pedig ekkor még van cselekvési lendülete az érdekszervezetnek. Ennek köszönhető az önálló magyar iskolarendszer megteremtésének kezdeményezése. Bányai, a vezető pedagógusok egyike, a tóthfalusi „magyaróráján” nem tartja demokratikusnak az egészségesen nemzeti érzelmű magyar értelmiség e vállalkozását, s számára erről beszélni is rangon aluli. Ezért az előadása elvont, arisztokratikus. Aligha választható el ennek hatásától, hogy a résztvevők többnyire részletproblémákban merülnek el, s az autonómiát, a délvidéki magyarság fennmaradásának kulcskérdését csupán néhányan érintik.

Bányai majd csak az összejövetelt követően fogalmaz nyíltabban. Ekkor a szerb írók és politikusok mítoszélesztésére s annak következményeire hivatkozva megkérdőjelezi egy „összmagyar” manifesztáció neves és köztiszteletben álló „vezérszónokainak” szavait, mondván, hogy „a szóval óvatosan kell bánni, mert nem lehet tudni, az egyszer kiejtett szó milyen indulatokat kelt, milyen szenvedélyeket és érzéseket éleszt fel és milyen messzire hallatszik el. Előttünk a példa. Nem lehet tudni, az irracionálisokra és mítoszokra Európa e térségében még mindig hajlamos emberi gondolkodás hol és mikor tör, törheti át a reális történelmi tapasztalatok amúgy is bizonytalan határát. És ha áttör, a felelősség az írástudókat terheli.” (MSZ, 1995. VIII. 12.) Bányai nem akarja tudni: a magyarság autonómiaigénye az általa féltett tapasztalati határok – emberibb körülmények közötti, tehát szavatolhatóbb érvényű – védelmét jelentené.

Bányai a profetikus és az ironizáló értelmiséginek Tóthfaluban egymással szembe állított magatartását is csupán utóbb nyilvánítja egyértelműen értelmetlennek, perspektívátlanak. Furcsa módon ekkor is (mikor már a Tanszék helyzete viszonylag rendeződött) a közösségével azonosuló prófétát tekinti győztesnek (föltehetően az alakuló VMSZ várható sikerre gondolva) az alulmaradó, kételkedő ironikussal szemben, ám –

szerinte – mindkettő útja szakadékba vezet. Az olvasónak kell kitalálnia: hogyan és miért. (Vö. MSZ, 1994. XI. 12., XII. 3.)

Egyik tanulmányában (**Kultúra és önismeret**) Bányai jellemző pragmatikussággal „a demokratikus, a liberális, a reformtörekvések” (**Kisebbségi magyaróra**, 1996. 32. p.) különféle pártjaitól, nem pedig a kisebbségi szervezetektől várja a délvidéki magyarok művelődési kérdéseinek a megoldását. Vagyis szerinte a nemzetársai által megtermelt és a tőlük eltulajdonított javak csereértékeként a balkáni hatalom majd az anyanyelvi kultúra megőrzését szolgáló tankönyvekkel látja a magyar diákokat.

Bányainak az az állítása sem meggyőző, amely szerint az „együttélés kultúrája” önismeretünk jövőt alapozó forrása lehetne. Az együttélés korábbi évtizedekben kialakult gyakorlata akkor lehetne követendő példaként fölfogható, ha tényleg valóság lenne „a mindennemű kulturális vagy más fölényérzetről való (kölcsonös) lemondás.” (Uo. 34. p.) Ilyen lemondásra csak alapos ember- és történelemismerettel rendelkező, demagóg politikától függetlenül nevelkedett emberek képesek. A „felszabadítók” számító jóindulattal magukhoz emelhetik az engedelmes „felszabadítottak” karrierista töredékét. Ez azonban nem oldja föl a történelmi vélt felsőbb- és alsóbbrendűség szembenállását s mindazt, ami ezt életformában és társadalmi beosztásban, asszimilációban és kulturális visszafejlődésben tükrözi.

Ha a kultúrát az ember önmegvalósítását szolgáló, megnyugtató kompromisszumsornak tekintjük, s ha a délvidéki magyarság alkalmazkodásában – az elemzéseknek és a kimutatásoknak megfelelően – a félelemben vagy legalábbis a kiszolgáltatottságban látjuk a fő motívumot, akkor az „együttélés kultúrája”-nak fogalma nem sokkal több napi politikai voluntarizmusnál, ill. kényszerű simulékonyságnál, a kisebbik rossz választásánál.

Hogy Bányai számára az „együttélés kultúrája”, az elveszített béke iránti nosztalgiát nem számítva, csak politikai egyensúlytartást jelent, az **Szarajevó, 1986. És azután** c. írásából derül ki egyértelműen. A jugoszláviai magyar költészet boszniai bemutatkozására emlékezve vissza, az ottaniak kezdeti idegenkedését a tájékozatlanságukkal magyarázza. De

rövidesen fölengedett a hangulat, mert „tiszteletben tartották a sokféleséget” – mondja Bányai (I. m. 64. p.) Ahelyett, hogy föltenné a kérdést: vajon szükség volt-e azok találkozására, tolerancia-táborára, akik ott ismerkedtek meg egymással. Hol voltak a magyar költészetnek még az iskolában fölkészített szerb és horvát rajongói?

Ez a kirakat-rendezvény is a maga módján hozzájárult az évtized végén robbanáshoz vezető feszültség leplezéséhez, vagyis a növeléséhez. Viszont az évekig tartó katasztrófa tanúsítja legvilágosabban: az „együttélés kultúrája” csak politikai látszat volt, mert a szélsőséges nacionalistákat (köztük a Bányai által név szerint nem említett szarajevói költőt, Karadžićot) közvetve az önmegismerést fensőbbéségesen elutasító avantgárd nagyjugoszláv pedagógia teremtette: a dogmák és hiedelmek eluralkodása által.

A tóthfalusi tanácskozásnak tehát végső soron a dokumentálás volt a haszna. Utána ui. a tájékozatlan emberek is beláthatták: akiket addig újvidéki csúcsértelmiségieknek tartottak, csak a személyi és csoportérdekeinek megfelelő liberális pozícióról hajlandók tárgyalni, miként Bányai János, Bosnyák István vagy Gerold László. A lelkiismeret szava ritkábban hallatszik, és – miként a már korábban magatartást váltott Ágoston Mihály és az egyszeriben magába szállt Ács Károly példája tanúsítja – ha némelyekben lelkesedést vált is ki, nemigen van cselekvésre mozgósító ereje. Úgyhogy a megbeszéltek szekciók formájában folytatandó munkát a többség szabotálja.

Ellenségkép és megalkuvás

A változások ellen az akadályok túlhangsúlyozásával lehet meggyőzően küzdeni. Erre érez rá Vajda Gábor, amikor a tóthfalusi tanácskozás vakvágányra jutását megsejtve, kijelenti: „Ne csináljunk magunknak ellenségképet, mert saját utunkat, gyerekeinknek, az ifjúságnak az útját mi aknázzuk alá.” (194. p.)

Mindazonáltal a Vajda által említett két ellenpélda aligha lehet meggyőző az olyan esetekkel szemben, amelyek közül egyet G. Fehér

Gyula, a Forum Ház új vezérigazgatója említi, hogy elriassza a vitapartnereit az autonómia tervétől: „...tartott a háború, félig el volt foglalva Vukovár, újságíróként mentem oda. Az iskolaudvarban a szerb igazgató összehívta gyorsan a felszabadított részben (azelőtt is ő volt az iskolaigazgató) az ott maradt tanári kart, mire beért a gyűlésre, valakik kihordtak egy csomó könyvet a könyvtárból és gyűjtötták fel az iskolaudvaron. Megnézte, Krležát látta meg először, azt mondta nem szabad Krležát felgyújtani, nagy író. Mire hazaért fölrobbantották a házát. Azt hiszem, hogy nekünk figyelembe kell venni nagyon jól, mit hogy beszélünk... A magyarok egy része azért szökött el, mert olyanokat is mondtak valakik a magyarság nevében, amit nem kellett volna.” (179. p.)

Bosnyák István az egyéni és az újvidéki csoportérdekének megfelelően (miként Bányai, G. Fehér stb. is) szintén a háborús események okozta megfélemlítettség pszichózisának megfelelő magatartást ajánl. A többségi érdekek tisztelete, a látszólagos nyugalom megőrzése a kiindulópontja. Eltúlzottnak, a szerb nacionalista jelszóval egyenértékűnek tartja a magyarság számbeli fogyását (elköltözés, beolvadás stb.) általi veszélyeztetettségét. Csak akkor valóságos a veszélyeztetettség – sugallja Bosnyák –, ha annak hangoztatásával magunk ellen fordítjuk a legyőzhetetlen többségi nemzet (szélsőségeseinek) haragját. Önelveszejtő tehát az autonómiáról vitázni, ti. „a területgyarapító, a többségi nemzetet végsőkig homogenizált, s közben Vajdaság demográfiai valóságát részben megváltoztatott, alighanem máris megnyert háború után s a győzelem eufóriájában az itteni, továbbá a köztársasági, szövetségi és krajnai többség militáns hatalmi propagandájával följajzott része tűzzel-vassal meggátolna minden, a Vajdaság külső határait bármennyire is sértetlenül hagyó területi önállósodást.” (151. p.) „Okosan” kell tehát viselkednünk s akkor a körülményekhez képest jól megúszhatjuk a rendkívüli helyzetet.

Bosnyáknak és (a magyarság szolgasorsát megváltoztathatatlanak sugalló) többi társának nem akar eszébe jutni, hogy

1. a délvidéki magyarságnak akkor is van vele területileg határos anyanemzete, ha annak vezetői érdemben nem törődnek is vele az eurokompatibilitásuk érdekében;

2. a magyarok kevesen vannak Szerbiában, s a tetejében nyilvánosan alig hallatszik szó a Bácska észak-keleti részének elcsatolási lehetőségéről, s ilyenformán Szerbiának az Európa felőli kirakatában a megvalósult kisebbségi jogok megszemélyesítői lehetnek;

3. a szerb szabadcsapatokat a horvátországi háborúban főntről irányítják, vagyis a katonai műveleteket követően került sor a tisztogató tevékenységükre;

4. délvidéki magyarok – szerencsésükre – fegyvertelenek, viszont a meghunyászkodó magatartásuk csak növelné a szerbeknek önnön felsőbbrendűségükbe vetett hitét s ezzel együtt a más nemzetiségűek elűzését, kirablását is még inkább erkölcsösnek tartanak. Nem beszélve arról, hogy a szerbek a hagyományaiknak megfelelően csak az igazát a kitartásával bizonyító embert becsülik.

Bosnyák az általa hirdetett kivárási taktikának megfelelően a nemzetiségek státuszának rendezését a szövetségi kisebbségügyi törvény által véli megvalósíthatónak. Akkor is, ha egy ilyen jellegű sikertelen próbálkozásban saját maga is részt vett. Nyilvánvaló, hogy Bosnyák a jugoszláv (szerb) érdekeknek rendeli alá a délvidéki magyarság ügyét, hiszen a „Vajdaság föderáción és köztársaságon belüli státuszának újradefiniálását” (149. p.) a nemzetiségi problémák megoldása elé helyezi. S noha a veszélyeztetettség (politikusi) túlhangsúlyozása kapcsán „már-már szadomazochista riogatásról” beszél (155. p.), nem veszi észre: saját maga lép ebbe a csapdába, amikor csak utolsó pontként (!) említi a vajdasági magyarok még megvitatandó autonómiaformájának megteremtését. Ehhez nélkülözhetetlennek tartja az önszerveződést, csak hogy ezt a „kisebbségi populizmus »radikális« áramlatainak mérséklésével, az egész kisebbségpolitika szélsőséges irányvételét szorgalmazó »nyomásgyakorlásainak« ellensúlyozásával” (153. p.) képzele el. Bosnyák tehát egyszeriben megfeledkezik róla: saját maga minősítette közvetve szélsőségesnek azt az állapotot, amelybe a vajdasági magyarság a kiharcolt privilégiumainak elvesztésével süllyedt.

Ugyanakkor az is kérdés: vajon mikor és mely vonatkozásban lehet esetleg kell is populizmusról, politikusok által manipulált, ösztönös, népet-ősiséget eszményítő tömegmozgalomról beszélni ott, ahol az évtizedeken át

(egy másik fajta populizmus által) folyt népbutítás anyagilag és erkölcsileg egyaránt tönkre tette az embereket, s ahol ennek következtében minél előbb és minél hatékonyabb nemzeti-társadalmi önvédelmi formákat kell teremteni. Az önmegvalósítás folyamatában való részvétel, az egyéni és nemzetiségi érdekek (átmeneti) azonosítása, a korszerű humanista európai normák alkalmazási ill. támogatói kísérletei mindaddig az alapvető emberi jogok szolgálatában állnak, míg az ilyen mozgalom vezetőjéről nem derítik ki: anyagi vagy hatalmi érdekek befolyásolják a módszereiket.

A visszaélések jelei ekkor már megfigyelhetők a VMDK vezetőinél, ám ez egyelőre nem elég ahhoz, hogy az ő politikai gyakorlatukat a „populizmus” fogalma meggyőzően jellemezhesse. A nacionalizmus vádja pedig még megalapozatlanabb lenne, hiszen a súlyos szükséghelyzetben és az adott nemzetközi körülmények között ha akarnák, sem befolyásolhatnák a tömeget a valós érdekeivel ellentétben, a gyűlölet, a faji-nemzeti felsőbbrendűség s az ennek megfelelő uralkodásvágy általi önérvényesítésben. A magyar embereknek önmaguk gazdájává kell válniuk – ez a törekvés nincs ellentétben a korszerű európai normákkal, jóllehet már az Antall-kormány is a kisantant hatalmak érdekeinek túlzott tisztelete miatt fenntartással kezeli az elcsatolt területeken rekedt honfitársai autonómiára való törekvését.

A beleélés készsége nélkül

Bosnyákat mint a pozicionált újvidéki csoport hangadóját nem érdekelhetik a délvidéki magyarság ekkori szociálpszichológiai jellemzői. Erről még nemigen vannak hozzáférhető adatok, ám a származás, a gyermekkor, az emberi kapcsolatok, a média, és – nem utolsó sorban – a szellemi fölkészültséggel működtetett empátia sok mindenre fényt deríthetne, amit azonban célszerűnek látszik homályban hagyni. Vajon van-e értelme a nemzetek helyzetének megkülönböztetése nélkül a tömegek fölkorbácsolt indulatairól, a nacionalista szélsőség fölülkerekedéséről beszélni ott, ahol évtizedeken át az egyik nemzet (a lefojtott szélsőségei mellett is) a kultúrájának (pl. az oktatásbeli törzsanyag, az egyoldalú

történelemkép) expanziója által a felsőbbrendűségi tudatában erősödött meg, miközben a másik a túlzott alkalmazkodásával, leginkább fizikai munkára kényszerülésével, már-már végzetes alsóbbrendűségi tudatával s ezzel összefüggő beolvadásával, szenvedélybetegségével valamint öngyilkossági arányszámával inkább csak a napi szólamok szintjén tarthatta magát egyenrangúnak az ország többi polgárával? A régebről örökölt, de gyakorlatilag folyamatosan sulykolt szolgálalkúság sokkal mélyebben gyökerezik a lélekben ahhoz, hogy máról holnapra önnön ellentétévé, az addigi elnyomók fölötti uralomvágygá s ezzel együtt a bosszú sajátos formájává alakuljon át. Ilyen megnyilvánulásokra abban az esetben is csupán helyel-közzel került volna sor, ha a VMDK vezetői az európai normákról és lehetőségekről megfeledkezve nemzetrészünk uralomra való elhivatottságának propagandájával igyekeztek volna megnyerni a magyarok bizalmát, vagy ha az elszakadás, a Magyarországhoz való kapcsolódás gondolatát egyedül üdvözítőként hirdették volna. Ez utóbbi a szerbek részéről fokozódó fenyegetések hatására és a kivándorlók számának növekedésekor természetesen jelent meg a fejekben, s a gyűléseken sőt a sajtóban is előfordultak ezzel számoló célzások, ám kizárólag külpolitikai összefüggésekben, a kivárást, a belefáradást igazoló módon, s nem határozott irredenta törekvésként.

A VMDK politikusai kiváló taktikai érzéssel képviseltették magukat a belgrádi parlamentben. Ha ezt szem előtt tartjuk s arról sem feledkezünk meg, miszerint a magyarok szerbeknek való alávetettsége részben a munkahelyi elbocsátások, részben a magyar fiataloknak a nagyobb arányszámú mozgósítása a korábbiakhoz képest is fokozta nemzetársaink bizonytalanságérzetét, akkor nyilvánvaló: csak úgy próbálhattak a sorsukon enyhíteni, hogy az érdekszervezetbe való betagosodásuk s ezzel lehetővé váló jogkövetelésük politikailag minél ártatlanabb legyen, s ne irritálja túlságosan az önnön emberfelettségében, államvédő elhivatottságában elbódult szerbséget.

A lélektani érzéketlenség és a művelődés nemzetkisebbségi funkciójának nem ismerése Gerold Lászlónak a tóthfalusi megnyilatkozásából is kitűnik. A többi között pl. ezt mondja: „...ki a szakmáját tudja, és tanítja a magyar irodalmat, az biztos, hogy magyar

lelkületű.” (168. p.) Gerold elvontan és általában beszél s ezáltal elsikkaszthatja a lényeket. „A magyar irodalom”, „a szakma” helyett – Ács Károly és Ágoston Mihály példájára – arról kellene beszélnie: vajon a korábbi jugoszláv állami totalitarizmus mely magyar írók munkásságának tanítását tette lehetővé, ill. mely írók és művek bemutatása volt ajánlatos. Azzal is összefüggésben, vajon a magyarországi kommunista kultúrpolitika mely jelentős írókat és irányzatokat száműzte a köztudatból. Más szóval védekezés ill. ellentámadás helyett arról kellett volna vallomást tennie Geroldnak: mi és mennyire akadályozta a magyar nyelv és irodalom tanárait abban, hogy a konkrét nemzeti (nemzetiségi) emberismeret szolgálatába állítsák az oktatást és a nevelést ott, ahol egyre ritkábban és mind rosszabbul tanulta az anyanyelvét az ifjúság.

Gerold átsiklik a tényen, miszerint a dogmatikus marxizmus szellemében a nemzeti tulajdonságok csak az adott történelmi meghatározottságok keretében létezhetnek, következésképp a bizonyos mértékben – a mű alaposabb megértése érdekében, de csak egyoldalúan – tanítható magyar történelem segítségével is inkább az ember a maga elvontságában, mint a közép-európai ember a maga jellegzetesen magyar szorongásaival vált megismerhetővé, a műnek köszönhetően átélhetővé, s cselekvésprogramot kialakító érzésvilág fejlesztőjévé.

Nem véletlenül nem tudtak mit kezdeni a Magyar Tanszéken s ennek hatására az oktatás alsóbb szintjein Máraival, Németh László esszéírásának mélyebb rétegével, a nemzetben gondolkodó Illyéssel és a népi írók többségével. A magyartanárok (s az ő kezük alatt az általános és a középiskolások) elsősorban a XX. században modernnek, reprezentatívnak tartott elidegenedés irodalmát tanulták az egyetemen. Az abszurd tapasztalata kiküszöbölendő rossz helyett cinikus célélménnyé vált, annál is inkább, mert még akkor is a kommunista bürokráciával való dacos szembenállás látszatát képviselte, amikor az már régóta a szolgálatába fogadta. S ennek eredményeként (valamint a magyartanárok nagyobb fokú államvédelmi megfigyeltsége miatt) viszonylag kevesen vehettek részt azokban a délvidéki magyarság életakarát kifejező vállalkozásokban, amelyeket Gubás Jenő (az ÉSZ vagyis az Értelmiség Szövetség megalapítását javasolva) így foglal össze: „működik a diáksegélyező

egyesület, megjelentek a tananyagpótló füzetek, szerveződik a munka nélküli tanügyesek és a betöltetlen munkahelyek számon tartása, elintéződött a Magyarországon felvételizők pótoktatása és ösztöndíjazása, mind nagyobb számú diák jut el a magyarországi vagy a hazai nyári táborokba, valamint a különböző tanulmányi versenyekre. Újvidéken és Szabadkán pótoktatást és ismerkedési rendezvényeket szerveztek, a nagy nehézségek mellett még mindig megtartható a becsei középiskolások Művészeti Vetélkedője, a KMV.” (H, 1994. 1-4. sz.)

Mindezt nem utólagosan szemrehányó, számon kérő szándékkal állapítjuk meg. A magyar tanároknak nem lehetett kötelességük hogy a kollégáiknál sietősebben vigyék a vásárra a bőrüket, pl. azt követelve, hogy a magyar írók és történelmi személyiségek fényképei jelen legyenek a magyar tagozatok tantermeinek falán, vagy ha már ott vannak, akkor a számuk legyen nagyobb a szerbek fényképeinél. Viszont logikus lenne, ha az egyetemen belülük neveltek alapján mégis a legelső sorba kényszerítené őket a magyar nyelvben és sorsban élőkkel való szolidaritás, a romboló politika ellenében, az irodalmi művek katartikus hatásának köszönhetően bennük jobban működő közösségi tudat ill. erkölcs.

Ennek nagyon is érthető hiánya miatt nem a magyartanárok közül rukkol ki valaki olyan javaslattal, mint a polihisztor Gubás doktor, aki szerint az általa javasolt szervezetnek el kell végeznie: „... a magyar óvodák beindítását, az anyanyelvi pótoktatás megszervezését, a most még Magyarországon tanuló nagy számú diák problémáinak megoldását, a diákkönyvtárak és az iskolák könyvekkel és szemléltetőeszközökkel való jobb ellátását, a diáklapok anyagi támogatását, a tanerő tudományos továbbképzésének és a tudományos fokozatok elérésének lehetővé tételét, tanulmányi versenyek és rendezvények szervezését...” (Uo.)

Gerold ezzel szemben a szűkebben értelmezett szakma keretein belül tevékenykedne. Ő nem csupán eltűri, hanem normálisnak is tartja hivatásának az állam általi ellenőrzését. A jugoszláv (szerb) államnak ezt a trianoni békediktátum óta tolakodó totalitarista igényét a mindenkori állam időtlen szerepkörével próbálja igazolni. Szerinte „Jobb, okosabb lenne a reáliákkal számolni, mind káderprofilok, mind oktatók, mind elhelyezkedés tekintetében, hogy az anyagiakról ne is szóljunk, meg az államnak arról az

örök igényéről, hogy az oktatás felett ellenőrzést gyakorolhasson, így van ez szerte a nagyvilágban.” (N, 1991. VIII. 7.)

Gerold évtizedekig működött a Magyar Tanszék elidegenedett körülményei között, nem csoda, hogy nem tudja: más egy nemzet kultúrájának megismerése-megismertetése, s más annak sorsában osztozva vele akaratlanul is érzelmi közösséget vállalni. Vannak külföldi, más nemzethez tartozó, magyarul kiválóan beszélő (sőt író) hungarológusok, olyan humanisták, akiket a nyelvérzék és az empátia segít irodalmunk megközelítésében és átültetésében. Bármennyire jó szándékúak is, a sors- és az érzelmi közösség hiánya eleve lehetetlenné teszi, hogy magyaroknak vallják magukat. Nos, az Újvidéken képzett magyar pedagógusok többsége csak abban különbözik e más nemzetiségű hungarológusoktól, hogy benne – lefojtva – többé-kevésbé létezik a magyarságtudat. Más kérdés, hogy azt – miként Bányai, Bosnyák és a többiek példája tanúsítja – akkor sem akarják felszabadítani, amikor ez már inkább csak a személyiség igényein múlik.

Az autonómia újvidéki elsikkasztása

Gerold az autonómia kérdéskörében is Bosnyákhhoz hasonlóan foglal állást. A kolozsvári Korunk 11. számára, abban „a legszebben gondolkodó” Cs. Gyimesi Évára hivatkozva állítja, hogy „az autonómia utópia” (H, 1994. 1-4-sz. 171. p.) A személyi autonómia koncepciója kapcsán sem a VMDK mellett érvel, hanem – kiemelve a számára és a csoportjának megfelelőt – annak ellenében. A személyi autonómiát csak elvben pártfogolja, mert részben a megvalósítási módra vonatkozó kutatásokat hiányolja, részben pedig a magyar egyetem megalapítása és a magyar oktatásrendszert illetően ellenérveket keres. Nem azt mérlegeli: miként kellene kikövetelni a törvények megváltoztatását, hanem azon akad fenn, ami nem fér bele a törvényes keretekbe. A szegedi és a pécsi tanárok lehetséges kisegítő tevékenysége eszébe sem jut.

A VMDK által előlátott hármass autonómiakoncepcióról (mintegy válaszolva a Bosnyák István és Gerold László-féle ellenvetésekre) senki sem nyilatkozik hitelesebben, mint az író Varga Zoltán: „...a VMDK-val szembeni bíráló észrevételek rendszerint csak negatív megfogalmazásban hangzanak el, anélkül, hogy arról is szó esne, hogy a kifogásolt lépések helyett mit is lehetne és kellene tenni: mit, ha nem csupán fizikai mivoltunkban kívánunk itt megmaradni, hanem nyelvileg, kulturálisan és szellemi mivoltunkban is magyarként, nem beolvadni a többség soraiba, részeként a több országban élők is egységes magyar nemzetnek – hogy törvénytisztelő polgáraiként is annak az államnak, amelyben élünk, arról talán nem is kell külön szólni. Hogyan ha *nem* a VMDK hármassautonómia-tervezetének megvalósításáért szállva síkra, benne látva megoldást. Nem feltétlenül attól téve függővé a bizakodást, hogy ez az elképzelés csakugyan utópia-e, amint az nemrég elhangzott, s ha igen, mennyire az (mennyire ma, és mennyire holnap), sőt talán attól sem igazán, hogy »Európa és a világ«, amelyben egyébként csalódnai is elég okunk lehet, kedvezően értékeli, már-

már más régiók számára is ajánlható modellt lát benne. De talán még azt az állítást is megkockáztatnám, hogy valamennyire is messzebb tekintő és valóságos megoldást kínáló elgondolás el sem képzelhető úgy, hogy azt senki se nevezze utópiának – főleg ha az »erősebb jogának« valamiképpen meghaladása lehetőségét is magában rejti. Úgyhogy amiben semmi utópisztikus elem sincs, talán nem is megoldás. Ami tehát *ezt* az utópiát, a VMDK hármasonómia-tervezetét illeti, számomra pillanatnyilag alig tetszik esélytelenebbnek annál, amivel leginkább összemérik, a Vajdaság egykori autonómiájának újbóli helyreállításánál, mindenekelőtt azért, mert ma már szinte csak formálisan létező tartományunk többségi lakossága jelenleg alig mutat érdeklődést iránta. Nem sok értelme lenne hát, ha a Vajdaság magyarsága a VMDK autonómiamodellje helyett, másoktól meg nem támogatva, ezt tűzné zászlajára.” (H, 1994. 1-4. sz. 141. p.) Bosnyák és Gerold legalábbis úgy tesznek, mintha vállalnák a szélmalomharcot Vajdaság autonómiájáért. Nem törődnek azzal, hogy ily módon kihasználatlanok maradnak az Európa által kínált korszerű lehetőségek. Azon a frontvonalon harcolnak, amelyiknek Major Nándor a tábornoka.

Ha Majornak a nyolcvanas években ritkán megjelenő cikkei – elsősorban a vajdasági magyar csúcserőtelenség (lényegében mindenki) számára – irányadók voltak, akkor a „rezsiváltás” után (főleg a Magyar Szóban közzé tett, 1997-ben a Forum által kötetben is megjelentetett) Major-cikkek politikai elemzései hasonló szerepet tölthettek be. Ekkor azonban már egy vékonyodó réteg számára kellett megindokolni a művelődés magyar irányítóinak viselkedését, s a realitásokra, a legkönnyebben járható útra figyelmeztetni a VMDK délvidéki magyarok jövőjére vonatkozó, fellegjárónak mondott elképzeléseit. „Hazai” és nemzetközi politikai összefüggések alapos jelzésével látszott célszerűnek rámutatni: a délvidéki magyarság akkor viselkedik okosan, ha elfogadja a trianoni döntéssel nyakába szakadt sorsot, amely a változtatási kísérletek által időnként még elviselhetlenebbé vált.

Major politikai kommentárjai, esszéi a maguk módján sokat mondanak. Egyrészt a szerbek diktálta politikai-hadászati események és következményeik: a világ nagy részét elborzasztó balkáni nemzeti tragédiák megértése miatt, másrészt pedig a délvidéki magyarság önmegismerése, a liberális magatartás elsajátítását illetően.

Major anélkül, hogy pl. a Petőfi brigád mítoszával leszámolna, a posztmodern relativista filozófiáját vallja. Változatlanul fölülről szemlélődik, s ennek megfelelően a gondolkodása többnyire deduktív. Nem

abból indul ki: vajon mit kell kiharcolni a szerencsétlen magyar ember számára kellő összefogással és példamutatással, hanem abból, hogy milyen szükségszerű keretekbe kell belepréselődnie a jámbornak. Nem egyszer cikkezik a privatizáció magyarokat kijátszó égbe kiáltó gázságáról, s a nemzetrészünkre vonatkozó megsemmisítő elméletről és gyakorlatról is tud, viszont idegen tőle a nemzeti és szociális igazság (megközelítő) azonosságának gondolata.

Noha Major a legtájékozottabbak közé tartozik a Délvidéken, a kultúrát a szó szűkebb értelmében fogja föl, s eszébe sem jut föltelezni, miszerint a művelődési intézményeinknek a politikától való látszólagos függetlensége – a környezetszennyezéstől a beolvadásunkig – magának az embernek az elkorcsosodását nyugtazza a vidékünkön. A publicista materialista beállítottsága formálisan a korszerű nyugat-európai demokrácia elveivel lépett szövetségre. A délvidéki magyarság érdekvédelmi szerveként létre jött VMDK-ban a messianisztikus elhivatottságot s az ebben rejlő bürokratikus tekintélyelvűséget, a párttá alakulást kárhoztatja. A VMDK-nak a baloldali vezetés múltjával terhelt meghatározó személyiségeire valóban ráfért Major bírálata, csak hogy a hajdani Vajdaság Autonóm Tartomány egyik fő felelőse nem ritkán képtelen a teljes tárgyilagosságra. Sőt olykor leplezetlenül a kárörvendő ellendrukker szerepében mutatkozik.

Major szerint a politikában (annak főleg a balkáni gyakorlatában) nem az észérvek számítanak, hanem az erőviszonyok. Olyannyira, hogy Nyugat-Európa és az Egyesült Államok is elsősorban ezt a tényt veszi tudomásul. A publicista számára a rendeződést a fegyverhasználat lehetősége és a (magyarságot ennek hatására béklyózó) félelem diktálja. Értelmetlennek tartja a föltevést: hátha a fölismerés, az erkölcs, az összefogás visszahat a kőkemény alapra.